

УДК 373.2.017:17.022.1]:37.013

РОЛЬ ПРЕВЕНТИВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ УСТАНОВОК СУЧАСНИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Іщенко Людмила, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3382-4148

E-mail: liskra118@gmail.com

Мельникова Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6051-3372

E-mail: olga@maistruk.com

У статті порушується проблема, викликана потребою суспільства у формуванні сучасного молодого покоління. Одним із головних завдань було дослідити особливості формування моральних установок дітей дошкільного віку та розкрити особливу роль превентивної педагогічної діяльності у цьому процесі. Було виокремлено, проаналізовано погляди та узагальнено ідеї відомих дослідників щодо формування моральних установок, особливостей здійснення превентивної педагогічної діяльності в закладі дошкільної освіти.

***Ключові слова:** формування, установка, моральна установка, превенція, превентивна педагогічна діяльність, превентивне середовище, негативна поведінка, діти дошкільного віку, заклад дошкільної освіти.*

THE ROLE OF PREVENTIVE EDUCATIONAL ACTIVITIES IN SHAPING OF MODERN PRESCHOOLERS' MORAL PRINCIPLES

Ishchenko Liudmyla, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Child Development Psychology and Pedagogy, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3382-4148

E-mail: liskra118@gmail.com

Melnykova Olha, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Child Development Psychology and Pedagogy, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6051-3372

E-mail: olga@maistruk.com

The article deals with the problem caused by the need of society for the formation of the modern young generation. One of the main objectives was to explore the features of preschoolers' moral principles formation and reveal the special role of preventive educational activities in the process.

It is determined that the moral precepts of the children in preschool years are the foundation for the moral development of the next stages of education and upbringing.

Based on summarizing and analyzing the ideas of researchers, it was determined that the formation of moral principles specifically was made in preschool education. Therefore, effectively organized educational processes in preschool education on the formation of moral attitudes in preschool children are means of preventing deviations in their behavior. It includes elements of prevention that are a prerequisite for the implementation of preventive pedagogical activities, provides the formation of moral attitudes, and, in general, the formation of the moral personality of a preschooler. It means that preventive educational activities are aimed at preventing deviations in the moral formation of the person. Therefore, the expediency of carrying out preventive pedagogical work, which is complicated at each subsequent age period of the child's development, will not lose the possibility of preventive action on the previous one.

It is proved that the formation of preschool age children's moral attitudes is influenced by a number of factors:

- assimilation of social norms by the children through the system of certain permits and prohibitions, moral evaluations reflected in the norms of morality;*
- development of self-awareness, assimilation of various social roles in the game, real relationships and moral experiences related to them in the nature of preventive pedagogical activity of the tutor;*
- creating a preventative educational environment in the institutions of pre-school education;*
- relationships with a close adult, knowledge, self-esteem, choice of behaviors;*
- humanization of relationships in a children's collective;*
- degree of mastering practical skills and skills that express a moral personality culture.*

Keywords: *formation, installation, moral installation, prevention, preventive pedagogical activity, preventive environment, negative behavior, children of preschool age, institution of pre-school education.*

Сучасні трансформації в українському суспільстві ставлять серйозні вимоги до особистості, її моральності, духовності, внутрішніх сил для активного життя у соціально-психологічних і моральних умовах життєдіяльності. Разом з тим, глобальні світові процеси, що впливають на розвиток соціально-економічної, культурної, моральної сфер життя і діяльності людини обумовлюють низку негативних явищ у суспільстві. А отже, утвердження моральних цінностей особистості та їх реалізація у поведінці є актуальними проблемами психолого-педагогічної науки. Зокрема, сучасні вчені стверджують, що наразі в нашій країні настав один з найскладніших періодів життя людей в моральному змісті. Очевидно, що такий стан моральності якнайбільше впливає на членів суспільства – дітей, моральні норми яких знаходяться на початку або у процесі свого становлення.

Сьогоднішні дошкільники здебільшого виховуються батьками, моральний розвиток яких відбувався в 90-ті роки ХХ ст., що характеризувалося дифузією моральних норм. Крім того, нинішні дошкільники народилися в динамічному світі перенасиченого і неконтрольованого інформаційного простору, який засвоюється ними за допомогою безлічі гаджетів. Публікації останніх років, присвячені специфіці розвитку дітей ХХІ століття, поряд з рядом позитивних характеристик, притаманних дітям інтернет-покоління («покоління Z»), у порівнянні з однолітками, народженими 10–15 років тому, свідчать про зниження стійкості уваги, зростання кількості випадків гіперактивності, тощо. Це не може не позначатися на зниженні рівня саморегуляції, в тому числі моральної саморегуляції. Крім того, дослідники в усьому світі констатують такі тенденції в розвитку нових поколінь, як інфантилізація і зростання індивідуалізму.

Дошкільний вік є періодом «первісного фактичного складання» особистості [7].

Саме в цьому віці відбувається становлення базових особистісних, зокрема моральних утворень. Дошкільний вік характеризується як сенситивний для виникнення соціально позитивних способів поведінки особистості. На думку Л. Виготського, в цьому віці виникають «внутрішні етичні інстанції», завдяки яким відбувається освоєння соціальних норм поведінки [1]. Цю думку поділяють і зарубіжні дослідники [22; 23], які вважають, що саме цей вік є найбільш сприятливим для морального розвитку особистості дитини.

Старший дошкільник має загальні уявлення про добро і зло. Ці уявлення супроводжуються певним емоційним ставленням. Відтак дитина в цьому віці готова діяти відповідно до цих уявлень. Зрозуміло, моральні установки у старшого дошкільника динамічні і схильні до впливу соціального оточення, але вже можуть існувати як самостійне особистісне утворення. Моральні установки дитини в дошкільному віці є тією основою, на якій базується моральний розвиток на наступних етапах освіти і виховання.

Однак, у психолого-педагогічній науці спостерігається недостатність наукових розвідок щодо вивчення особливостей та характеру формування основ моральності у сучасних дошкільників. Відтак, проблема формування моральних установок сучасних дошкільників в умовах превентивної діяльності залишається на часі.

Проблему морального виховання дітей дошкільного віку досліджували педагоги-дослідники: Л. Артемова, І. Бабій, Н. Виноградова, Р. Жуковська, А. Залізник, С. Козлова, О. Кононко, Т. Маркова, Д. Менджеричка, В. Нечаєва, Т. Поніманська, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Питання змісту, динаміки та компонентів моральної сфери дітей дошкільного віку досліджувалися у працях психологів: І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, В. Котирло, М. Лісіної, А. Люблинської, В. Мухіної, М. Подд'якова, Є. Субботського, Г. Урунтаєвої, С. Якобсона та ін.

Вагомий внесок у дослідження феномену «установка» внесли учені О. Асмолов, Н. Корнієнко, В. Крутецький, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Чудновський та ін. Наукові розвідки, що стосуються моральних установок частково відображено у працях Є. Голоюс, С. Заболоцької.

До проблеми формування моральності у контексті превентивної діяльності зверталися учені: С. Беличева, С. Єрмолаєва, В. Кулганов, В. Оржеховська, А. Сманцер, G. Botvin, J. Watt, N. West, та ін. На важливості виявлення причин та вивчення особливостей виникнення негативних проявів поведінки у дітей наголошували Л. Кондрашова О. Пилипенко, Н. Пихтіна, В. Приходько, Т. Федорченко, P. Conrad, V. Battistich, M. Watson, J. Jenkins та ін.

Метою нашої розвідки було дослідити погляди та ідеї дослідників щодо особливостей формування моральних установок дошкільників в умовах превентивної діяльності як актуальної наукової проблеми.

Проблема моральності отримала всебічний і оригінальний розвиток у педагогічному вченні К. Ушинського, який зазначав, що «тільки особистість може впливати на розвиток і визначення іншої особистості, тільки характером можна формувати характер... Причини такого морального магнетизму приховані глибоко в людській природі» [20].

У проблемному полі дослідників питання моральності особистості вивчалися

переважно на основі культурно-історичної концепції Л. Виготського, згідно з якою, моральний розвиток є продуктом інтеріоризації моральних норм, які властиві певному соціальному середовищу [1]. Так, джерелом морального розвитку особистості, на думку С. Рубінштейна, є діяльність, головним компонентом якої є ставлення до моральних норм. Він підкреслював високий статус моральних почуттів, які мають глибоко особистісне забарвлення, дають людині задоволення від благородного вчинку або намірів, що викликають докори сумління при порушенні моральних норм [15, с. 551].

У контексті нашого дослідження, вважаємо за доцільне розкрити взаємопов'язані дефініції «установка», «моральна установка». Так, поняття «установка» вперше було введено в науковий обіг у 1889 р. німецькими психологами Г. Мюллером і Т. Шуманом для позначення певної готовності діяти тим чи іншим чином, що обумовлене минулим досвідом особистості [17, с. 41]. Д. Узнадзе описує установку як «опосередковане утворення між впливом середовища і психічними процесами, яке схарактеризовує поведінку людини, її емоційні та вольові процеси, тобто виступає детермінантою будь-якої активності організму» [19, с. 179].

Дефініція «установка», за визначенням психологічних словників, визначається як «готовність, схильність до певних дій або реакцій на конкретні стимули» [13]; «готовність, схильність суб'єкта, що виникає при передбаченні ним появи певного об'єкту та забезпечує стійкий цілеспрямований характер діяльності щодо даного об'єкту» [12]; «готовність певним чином сприймати і діяти, розуміти і трактувати об'єкт сприйняття, мислення або майбутніх подій» [9]. Таким чином, установки формуються у результаті життєвого досвіду людини.

У свою чергу, моральні установки визначаються як готовність особистості діяти відповідно до визначених моральних норм, принципів, уявлень про добро і зло. Адже протягом життя людина постійно є суб'єктом морального вибору, який пов'язаний з її внутрішньою позицією, змістом якої здебільшого і є моральні установки.

Так, О. Канашкіна розглядає моральні установки як «внутрішні установки дитини діяти відповідно до своєї совісті і волі. Вони забезпечують добровільне дотримання правил, норм і принципів поведінки» [4, с. 39]. Т. Сандабкіна вважає, що моральна установка – це готовність дитини до прояву доброти, підтримки, поваги і толерантності до оточуючих її людей, готовність діяти відповідно до уявлень про добро і зло, моральних норм [16, с. 120]. Аналізуючи дані дефініції, можна трактувати моральні установки дошкільника як різновид соціальних установок, що проявляються у готовності добровільно діяти відповідно до, унормованих суспільством, категорій добра і зла, а також у готовності прояву доброти, допомоги, підтримки, толерантності, тощо.

Моральні установки, як і моральні якості, моральні почуття, етична поведінка є складовими моральної сфери особистості, які інтенсивно розвиваються та формуються у дошкільному дитинстві. Так, результати досліджень О. Леонтьєва і Д. Ельконіна показали, що формування вищих психічних інстанцій здійснюється в ході засвоєння дитиною соціальних цінностей, вимог і норм, які стають її внутрішнім «багажем», мотивами її поведінки [7; 21]. У процесі інтеріоризації дитина знаходить систему ціннісних еталонів, з якими співвідносить життєві явища, оцінюючи їх як красиві або потворні, добрі чи злі. В цьому процесі провідну роль відіграє близький дорослий. Адже за допомогою транслювання дорослим певних характеристик, дитина освоює

зміст, цінності, когнітивні і поведінкові моделі взаємини зі світом. Відповідно, моральний розвиток дитини можна розглядати як засвоєння заданих мікросоціумом (ЗДО, сім'єю), зразків моральної поведінки, інтеріоризація яких відбувається через свідомість і почуття, в результаті чого ці зразки стають регуляторами поведінки дитини. Таким чином, розвиток моральної сфери відображається як процес засвоєння доступних дитині базових морально-етичних понять: добре – погано, можна – неможна, ввічливість – грубість, правда – брехня, співчуття – байдужість, терпимість – нетерпимість, чуйність – черствість, щедрість – жадібність, добро – зло, милосердя – жорстокість та ін.

Очевидно, що засвоєння моральних норм відбувається відповідно до вікових особливостей дитини, а також піддатливості соціального середовища. Відтак, моральні установки формуються у процесі моральної соціалізації, розвиток яких передбачає надання дитині моделі, зразка, еталона. Зразком поведінки (відносин) може виступати як дорослий, якого дитина прагне наслідувати, так і персонажі казок, оповідань, мультфільмів. З цього приводу С. Рубінштейн відзначав: «...коли людину систематично спонукають поводитися певним чином (морально), світогляд, мораль ніби осідають і закріплюються в її характері у вигляді звичок – звичних способів поведінки [14, с. 114].

Можна припустити, що узагальнення моральних понять, уявлень та їх засвоєння призводить до формування у дітей дошкільного віку моральних установок. З огляду на те, що джерелом морального розвитку є постійне розширення кола спілкування дитини, а тому природним шляхом збільшується кількість «зразків» моральної / аморальної поведінки, а також комунікативних ситуацій, що викликають у дитини моральні почуття або спонукають дитину до морального вибору. Такий механізм безпосередньо призводить до накопичення морального досвіду дошкільника, в результаті чого формуватимуться моральні установки.

Разом з тим, реальні ситуації морального спрямування, які виникають в житті дитини-дошкільника викликають у дитини бурхливу емоційну реакцію, яка включається в її емоційний досвід і як наслідок появи моральних установок. З цього приводу А. Запорожець відзначав, що «егоїзм дитини не є неминучою особливістю віку, а є наслідком бідності та обмеженості соціально-морального досвіду дитини» [3, с. 17].

У контексті нашого дослідження можемо відзначити, що установка впливає на формування ціннісних орієнтацій особистості, на моральну мотивацію поведінки, пов'язує моральну свідомість і поведінку, а також є чинником цілеспрямованого морального виховання особистості. Установка може стати засадничим чинником опору змінам, оскільки вже в дошкільному віці у дитини виникає певне ставлення до основних життєвих цінностей. Слід зауважити, що не всі моральні установки можуть бути сформовані у дошкільника, проте такі, як нормативність, справедливість, взаємність, чесність, дружелюбність, готовність допомогти, цілком «доступні» для засвоєння дітьми цього віку.

Так, у програмі «Дитина» пріоритетними завданнями визначено: «...створення умов для оволодіння дітьми морально-етичними нормами та способами розв'язування конфліктів і попередження ускладнень, розвиток внутрішньої потреби і звички діяти за законами добра, честі й справедливості, формування здатності бути не лише лідером, але, у разі необхідності, – старанним виконавцем; здатності захищати свої права,

водночас, якщо це необхідно, – поступатися своїми вигодами» [2, с. 17]. Це нас переконує у тому, що процес формування моральних установок цілеспрямовано здійснюватиметься у закладі дошкільної освіти. Тому, ефективно організований освітньо-виховний процес ЗДО щодо формування моральних установок у дошкільників виступає засобом попередження відхилень у їх поведінці. Він включає в себе елементи превенції, які є умовою реалізації превентивної педагогічної діяльності, забезпечує формування моральних установок та в цілому формування моральної особистості дитини-дошкільника. Тобто, превентивна педагогічної діяльності спрямована на попередження відхилень у моральному формуванні особистості.

Дослідження показують, що чим вище рівень морального усвідомлення особистістю суспільних відносин, моральних цінностей, моральних установок, тим вище рівень її відповідальності у виконанні морального обов'язку, дотриманні норм і правил поведінки. Моральне виховання і превентивна діяльність орієнтують дитину на усвідомлення своїх обов'язків, розуміння соціальної значущості моральних норм, взаємовідносин між людьми і способів самореалізації. У процесі життєдіяльності відбувається осмислення моральних норм і правил поведінки, формування моральних установок, виробляється стійке неприйняття негативних вчинків і поведінки дитиною.

Формування моральних установок здійснюється в тісній міжсуб'єктній взаємодії «заклад дошкільної освіти – дитина – батьки», в результаті чого відбувається перетворення керованих виховних впливів у самокеровані та саморегульовані процеси, що забезпечують формування свідомості і поведінки дитини відповідно до моральних ідеалів. Цей процес сприяє залученню дитини до існуючих моральних норм, принципів, цінностей, попереджає її від їх порушення. Адже «мотивація моральної поведінки буде успішною, якщо процес морального виховання протікає паралельно з процесом морального самовиховання, якщо особистість дитини перебуває в безперервній суб'єктній позиції щодо превентивної діяльності» [18, с. 102].

Дослідники (М. Блатт, Л. Кольберг, І. Царик та ін.) показали, що систематичне включення дітей в систему суджень щодо моральних цінностей, дозволяє їм поступово використовувати ці судження та може слугувати стимулом до вироблення необхідних моральних установок, переконань у попередженні та запобіганні негативних дій і вчинків дітей дошкільного віку [8].

Превенція передбачає випереджаючі дії педагогів, тобто випередження негативних дій і вчинків дітей, що не дає можливості проявитися в ускладненнях у навчанні, поведінці та, загалом, у життєдіяльності дітей. Випереджаючі дії можливі завдяки оволодінню педагогами повною мірою інформацією щодо соціальної ситуації розвитку особистості дитини, її індивідуальних особливостей, що можуть спричинити порушення встановлених норм і правил. Більшість негативних вчинків дітей можна попередити, адже психологічно більш ефективно впливають на формування особистісних якостей дітей не покарання, а заохочення та позитивний приклад дорослих. Тому превенція є своєчасною допомогою дитині у вирішенні її життєвих проблем, педагогічною підтримкою у розвитку її індивідуальності.

На важливості ролі педагога у формуванні особистості дитини наголошує А. Мудрик: «педагогу необхідно чітко уявляти різні аспекти життєдіяльності дитини, за допомогою яких вона формується, адже тільки на основі цих уявлень можна здійснювати управління усім процесом формування особистості дитини та її окремими

сторонами» [10, с. 5].

Необхідність здійснення превентивної педагогічної роботи з дітьми дошкільного віку в ЗДО є дієвим засобом не тільки протидії виникненню та прогресуванню негативних явищ у дитячому середовищі, а й повноцінному процесу формування моральних установок дітей з урахуванням принципів диференціації та індивідуалізації кожного з них. Зокрема, доказовим є те, що даний віковий період є сенситивним для формування моральної свідомості, характеру, вольових якостей особистості дитини; дитина дошкільного віку є об'єктом виховного впливу дорослого. Оскільки у дошкільному віці морально-етичні цінності та моральні установки проходять процес формування, діти наслідують як позитивні, так і негативні форми поведінки, тому особливо важливим є створення превентивного виховного середовища в ЗДО.

Відтак, доцільність проведення превентивної педагогічної роботи, яка ускладнюється на кожному наступному віковому періоді розвитку дитини, дозволить не втратити можливості превентивної дії на попередньому. За визначенням В. Приходько, превентивна діяльність є детермінованим об'єктивними і суб'єктивними факторами самостійним, спеціалізованим видом загального педагогічного процесу, що має свою мету, принципи, зміст, форми і методи, є пріоритетним у системі психолого-педагогічних, медичних, правових, соціально-захисних проблем у дослідженнях різних країн світу [11, с. 117].

Разом з тим, зміна соціально-економічних умов вимагає такої підготовленості вихователів до превентивної педагогічної роботи, яка б враховувала всі етапи і складові процесу соціалізації особистості і розглядала дитину як суб'єкт превентивного виховання. Науковець Н. Лавриченко підкреслює, що на це здатен тільки висококваліфікований, високосоціальний і високолюдяний педагог-фахівець, який може забезпечити необхідний рівень професіоналізму та соціальної і моральної відповідальності за наслідки своїх дій. Такого спеціаліста потрібно підготувати – навчити, виховати, соціалізувати. Отже, і педагогічна наука, і педагогічна освіта, і педагогічна практика у самих своїх засадах мають піднятися на якісно новий рівень, враховуючи той факт, що дитина вже від самого початку є не тільки об'єктом, а й суб'єктом соціальної взаємодії. Настає час, коли єдиним дійовим засобом регуляції педагогічної діяльності стає творче застосування її принципів, орієнтація на вищі її ідеали та цінності, що з урахуванням актуального контексту педагогічної дії дозволяє швидко опрацьовувати й обирати адекватні методи, формувати необхідні педагогічні операції, створювати нові засоби та прийоми педагогічного впливу [6, с. 80]. На переконання Л. Кондрашової, педагог повинен добре уявляти норми професійної поведінки, володіти ними, дбати про те, щоб ці норми були основою його професійної позиції [5, с. 37].

Так, А. Сманцер трактує превентивну діяльність як активність вихователя при взаємодії з вихованцями, яка направлена на виховання творчої особистості, здатної до активних дій щодо попередження відхилень норм і правил поведінки, виховання вольових зусиль, збереження стійкості до різних проявів асоціальної поведінки в суспільстві. Метою превентивної діяльності є надання допомоги особистості у виробленні захисних механізмів, що дозволяють не піддаватися впливу асоціальних проявів в дитячому, сімейному середовищі, а також формування гуманної та соціально

відповідальної особистості, яка усвідомлює необхідність запобігання від можливих відхилень, які могли б привести її до порушення усталених моральних і правових норм в мікро- і макросередовищі [18, с. 74]. У цьому контексті учений визначає превентивну діяльність як вид виховної діяльності, що сприяє оволодінню дітьми системою знань, умінь і навичок, які дозволяють усвідомлено ставитися до різних негативних явищ в суспільстві; формуванню у них ціннісних орієнтацій, що не допускають асоціальних дій; стимулюванню внутрішнього самоконтролю, щоденного прагнення до утвердження моральної життєвої позиції. Участь дитини у превентивній діяльності наочно демонструє дитині, як вона повинна реалізувати себе, який життєвий шлях обрати, як спілкуватися з оточуючими людьми [18, с. 74]. На нашу думку, реалізація завдань превентивної діяльності, які визначає учений, дасть змогу педагогу успішно формувати моральні установки у дошкільників.

З огляду на проаналізовані дослідження, саме старший дошкільний вік є сенситивним або найбільш сприятливим віковим періодом для провадження превентивної педагогічної роботи з дітьми. Це пояснюється суттєвими специфічними ознаками даного вікового періоду, такими як: безпосереднє включення у освітньо-виховний процес закладу дошкільної освіти, що створює можливості для систематичної превентивної роботи з кожною дитиною; закладення основ моральної та емоційної спрямованості, стилю й характеру поведінки і діяльності; характерна чутливість до виховних впливів дорослих, особливо наслідування дітьми дорослих, однолітків, героїв книг, фільмів, коміксів, мультфільмів, комп'ютерних ігор, аніме тощо; створення превентивного виховного середовища у закладі дошкільної освіти та сім'ї; спільне подолання батьками та педагогами психовікової кризи 5–6 років, яка має негативні прояви (примхливість, кривляння, манірність, упертість, негативізм тощо).

Процес формування моральних установок особистості дитини в умовах превентивної діяльності, за А. Сманцером, відбувається поетапно: 1) оволодіння моральними принципами і нормами відповідно до вимог соціального середовища; 2) формування елементарних практичних умінь і навичок морального змісту; 3) формування оціночних суджень; 4) формування поглядів і переконань, мотивів вчинення моральних дій і вчинків; 5) формування моральної системи цінностей особистості, умінь і навичок морального змісту; 6) формування моральних якостей та моральної позиції особистості [18, с. 103].

Таким чином, на формування моральних установок у дітей дошкільного віку впливає ряд чинників:

- засвоєння дитиною суспільних норм за допомогою відображеної в нормах моралі системи певних дозволів і заборон («можна», «треба», «повинен», «не можна», «не потрібно», «не повинно»), моральних оцінок;
- розвиток самосвідомості, засвоєння різноманітних соціальних ролей в ігрових, реальних відносинах і моральних переживаннях, та пов'язаний з ними характер превентивної діяльності вихователя;
- створення превентивного виховного середовища в ЗДО;
- відносини з близьким дорослим і набуті, в цих відносинах, знання, самооцінка, вибір способів поведінки;
- гуманізація взаємин у дитячому колективі;

- ступінь оволодіння практичними вміннями і навичками, що виражають моральну культуру особистості.

Отже, підкреслюючи роль превентивної педагогічної діяльності у формуванні моральних установок дошкільників, педагогу необхідно враховувати такі особливості, як зміст моральної позиції та моральних установок дитини-дошкільника, спрямованість особистості, соціальну ситуацію розвитку особистості, структуру її моральної та мотиваційної сфер, конкретні негативні прояви поведінки, місце і роль виховання та самовиховання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні психолого-педагогічних умов формування моральних установок у старших дошкільників в умовах превентивного виховного середовища закладу дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Психология. М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. 1008 с.
2. Дитина : програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець. 3-тє вид., доопр. і доп. К.: Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2012. 492 с.
3. Запорожец А. В. Воспитание эмоций и чувств у дошкольников. *Эмоциональное развитие дошкольника* / под ред. А. Д. Кошелевой. М.: Просвещение, 1985. С. 8–28.
4. Канашкина О. В. Формирование нравственных установок и коммуникативной культуры учащихся четвертого класса в процессе чтения художественной литературы. *Начальная школа*. 2013. № 4. С. 37–41.
5. Кондрашова Л. В. Превентивная деятельность как фактор предотвращения отклоняющегося поведения школьников. *Превентивная и коррекционная педагогическая деятельность по предупреждению злоупотребления наркотических веществ*. София, 2001. С. 35–47.
6. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: Європейські абрисы. Київ: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
7. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии. М.: Смысл, 2001. 511 с.
8. Методика оценки уровня развития морального сознания (Дилеммы Л. Колберга). *Диагностика эмоционально-нравственного развития* / ред. и сост. И. Б. Дерманова. СПб., 2002. С. 103–112.
9. Милорадова Н. Г. Психология и педагогика. М.: Гардарики, 2005. 335 с.
10. Мудрик А. В. О воспитании школьников: кн. для кл. рук. изд., 2-е доп. и перераб. М., 1981. 176 с.
11. Приходько В. М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2004. 277 с.
12. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 2007. 494 с.
13. Психология развития. Словарь / под. ред. А. Л. Венгера. М.: ПЕР СЭ, 2005. 176 с.
14. Рубинштейн С. Л. Эмоции. *Психология эмоций. Тексты* / под. ред. В. К. Виллоаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. М.: МГУ, 1933. С. 160–170.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 2003. 712 с.
16. Сандабкина Т. Б. Некоторые аспекты воспитания нравственной сферы младшего школьника. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. № 5. С. 118–122.
17. Семечкин Н. И. Социальная психология: учебник. Ростов н/Д.: Феникс, 2003. 608 с.
18. Сманцер А. П., Рангелова Е. М. Превентивная педагогика: методология, теория, методика. Минск: БГУ, 2008. 263 с.
19. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. М.: Просвещение, 1966. 415 с.
20. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. *Опыт педагогической антропологии*. М.: Педагогика, 1974. С. 354–385.
21. Эльконин Д. Б. Психология игры. М.: ВЛАДОС, 2012. 228 с.
22. Crain W. Theories of Development: Concepts and Application. New Jersey: Prentice Hall, 2014. 143 p.
23. Tomlinson P., Quinton M. Values Across the Curriculum. L.: Cassell, 2016. 152 p.

REFERENCES

1. Vygotskij, L. S. (2000). *Psihologija*. M.: JeKSMO-Press [in Russian].
2. Dytyna: prohrama vykhovannia i navchannia ditei vid 2 do 7 rokov. (2012). V. O. Ohnev'iuk, K. I. Volynets (Eds.). K.: Vyd-vo Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
3. Zaporozhec, A. V. (1985). Vospitanie jemocij i chuvstv u doskol'nik. *Jemocional'noe razvitie doskol'nika*. A. D. Koshelevoj (Ed.). M.: Prosveshhenie, 8–28 [in Russian].
4. Kanashkina, O. V. (2013). Formirovanie npravstvennyh ustanovok i kommunikativnoj kul'tury uchashhihsja chetvertogo klassa v processe chtenija hudozhestvennoj literatury. *Nachal'naja shkola – Primary school, 4*, 37–41 [in Russian].
5. Kondrashova, L. V. (2001). Preventivnaja dejatel'nost' kak faktor predotvrashhenija otklonjajushhegosja povedenija shkol'nikov. *Preventivnaja i korrekcionnaja pedagogicheskaja dejatel'nost' po preduprezhdeniju zloupotreblenija narkoticheskikh veshhestv – Preventive and corrective pedagogical activities for the prevention of drug abuse*. Sofija, 35–47 [in Russian].
6. Lavrychenko, N. M. (2000). Pedahohika sotsializatsii: Yevropeiski abrysy. Kyiv: ViRA INSAIT [in Ukrainian].
7. Leont'ev, A. N. (2001). Lekcii po obshhej psihologii. Moskva: Smysl [in Russian].
8. Metodika ocenki urovnja razvitija moral'nogo soznanija (Dilemmy L. Kolberga). (2002). *Diagnostika jemocional'no-npravstvennogo razvitija*. I. B. Dermanova (Ed.). SPb [in Russian].
9. Miloradova, N. G. (2005). *Psihologija i pedagogika*. Moskva: Gardariki [in Russian].
10. Mudrik, A. V. (1981). O vospitanii shkol'nikov: kn. dlja kl. ruk. Moskva [in Russian].
11. Prykhodko, V. M. (2004). Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do preventyvnoho vykhovannia ditei iz neblahopoluchnykh simei. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. *Psihologicheskij slovar'*. (2007). A. V. Petrovskij, M. G. Jaroshevskij (Eds.). Moskva: Politizdat [in Russian].
13. *Psihologija razvitija. Slovar'*. A. L. Venger (Ed.) (2005). Moskva: PER SJe [in Russian].
14. Rubinshtejn, S. L. (1933). Jemocii. *Psihologija jemocij. Teksty – Psychology of emotions. Texts*. V. K. Viljunasa, Ju. B. Gippenrejter (Eds.). Moskva: MGU, 160–170 [in Russian].
15. Rubinshtejn, S. L. (2003). *Osnovy obshhej psihologii*. SPb: Piter [in Russian].
16. Sandabkina, T. B. (2013). Nekotorye aspekty vospitanija npravstvennoj sfery mladshego shkol'nika. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija – Modern problems of science and education, Issue 5*, 118–122 [in Russian].
17. Semechkin, N. I. (2003). *Social'naja psihologija*. Rostov na Donu [in Russian].
18. Smancer, A. P., Rangelova, E. M. (2008). *Preventivnaja pedagogika: metodologija, teorija, metodika*. Minsk: BGU [in Russian].
19. Uznadze, D. N. (1966). *Psihologicheskie issledovanija*. Moskva: Prosveshhenie [in Russian].
20. Ushinskij, K. D. (1974). Chelovek kak predmet vospitanija. *Opyt pedagogicheskij antropologii*. Moskva: Pedagogika, 354–385 [in Russian].
21. Jel'konin, D. B. (2012). *Psihologija igry*. Moskva: VLADOS [in Russian].
22. Crain, W. (2014). *Theories of Development: Concepts and Application*. New Jersey: Prentice Hall.
23. Tomlinson, P., Quinton, M. (2016). *Values Across the Curriculum*. London: Cassell.